

— 1 —

קרביצ'סקי, רוסיה, ה'תר"ע (1910)

לעד תזכור פייגל פרידמן את התחושה המשונה שמילאה את ליבה כשהתעוררה בבוקרו של אותו יום שישי. היא קמה דקות בודדות לפני הנץ החמה, ומצאה שחצק'ל, שקם מוקדם יותר, כבר יצא לתפילה. לו זכתה לראות את חצק'ל בדקות היקרות הללו, טרם צאתו אל התפילה! דקות בודדות, יקרות מפז... להגיש לו כוס תה חם, לספוג אל קרבה חיוך רענן של בוקר...

בזיכרונה נחרטו וילונות הכותנה הלבנים, המרקדים לרוח הבוקר החרישית שחדרה מבעד לחריץ הצר שכונה 'חלון', ואת הקולות שנשמעו כצעקות העולות ממרחקים, אך פייגל ייחסה אותן לרוח הנושבת. "זו רק הרוח, רק הרוח", שבה ומלמלה לעצמה באותו בוקר גורלי.

היא התעטפה בשמיכת הפלומה התפוחה, מנסה לשווא להתחמם ולהרגיע את התחושה המוזרה שאפפה אותה. עוד דקה של מנוחה בטרם יתחיל היום העמוס והשוקק, יום שישי. פייגל אהבה את

יום שישי, למרות כל העבודה המאומצת. לרגע הרהרה ברשימת המטלות הארוכה; לגשת לרייזל השכנה לקנות תרנגולת... לרוץ לשוחט (הלוואי שלא יהיה שם תור ארוך מדי)... אולי רבי קלמן הזקן ישלח לה שוב קצת שמאלץ לשבת – "מתנה לחברתה של בתי, מאיש זקן", יאמר בחדווה תוך מלמול חרישי של 'לכבוד שבת קודש'... יש ללוש מוקדם את הבצק לחלות כדי שיספיק לתפוח כדבעי... הלוואי שחצק'ל יספיק לטחון את הדג... אה, והקניידלך. התפריט קבוע, היא מכינה אותו מדי שבוע מאז נישאה – ועדיין היה עליה לחשוב ולתכנן כל שבוע מחדש.

היא קמה בזריזות, מקווה לסיים את הכנת הצ'ולנט מוקדם מספיק כדי לזכות במקום טוב בתנורו של האופה על יד כיכר השוק, שם יוטמן הסיר עד לסעודת יום השבת. הלוואי שאספיק לצעוד יחד עם חדווה השכנה הזריזה, אני חייבת לשמוע מה קרה בסוף עם השידוך שלהם עם בנו של החלבן, הרהרה.

הרוח הנעימה שחדרה לבית נשאה עימה את ריח הפרחים מהשדה, ופיגל הרהרה בפרחים שחצק'ל בוודאי יקטוף לכבוד שבת מהחורשה שליד העיירה.

קרביצ'סקי הייתה עיירה קטנה, מוקפת מצידה האחד בהר מיוער בעצי אקליפטוס ריחניים, ומצידה השני בנהר הדניסטר הזורם בגאון. ריח היער ופכפוך המים צבעו את העיירה הרוגעת בצבעים עזים של כחול וירוק והשרו תחושה רוגעת ושלווה על כל תושביה ואורחיה.

בשטעטל הקטנה היה רק בעל מקצוע אחד מכל סוג. לקרביצ'סקי היה רב אחד, בית כנסת אחד, חייט אחד, קצב אחד, שואב מים אחד ונפח אחד... איש לא ממש ידע את ההסבר לתופעה, אך אגדות סיפרו על צדיק ששבת בעיירה בדרכו לאומסק, והחליט להשתקע במקום. כמאתיים יהודים חיו בקרביצ'סקי באותם ימים רחוקים, והצדיק הקדיש את כל חייו למען תושבי המקום. על פי האגדה, בירך הצדיק את התושבים שיחיו תמיד בשלום ובשלווה. כנראה שזו הייתה

הסיבה לכך שלאיש מבעלי המקצועות השונים לא היו מתחרים. כל אחד חשוב לכולם, ונחוץ מאוד לתושבי העיירה.

ייתכן שמשום כך, ואולי מסיבות נוספות, הייתה קרביצ'סקי לעיירה ידועה בפי תושבי עיירות הסביבה.

בכל יום שישי, התעוררו תושבי העיירה בהתרגשות לקראת ההכנות לשבת המלכה. יום שישי הזה לא היה שונה מקודמיו.

"גוט מארגן, שיינדל. קומי מיידאלע!" פייגל הפשילה את הווילון שהפריד את פינת השינה של הילדה משאר חלקי הבית הקטן. "מי רוצה לעזור למאמע לעשות מהבית שלנו ארמון לכבוד שבת המלכה?" פייגל התיישבה על מיטתה של הילדה וליטפה קלות את שערותיה הארוכות והבהירות.

"מממ... אני ישנה", מלמלה שיינדל.

"ישנה? ילדות ישנות אינן מדברות!" ענתה פייגל בצחוק ודגדגה קלות את בתה.

"בואי, הזרזי להתלבש. יש עבודה רבה היום. תכף ישובו טאטע ומרדכי מן התפילה".

בעת שפייגל סייעה לשיינדל לרכוס את נעליה היא הבחינה שהרעשים שהגיעו קודם לכן לאוזניה הולכים וגוברים. היא הזדקפה והציצה החוצה מבעד לחלון, אל עבר השדות. ברוב הכפרים היה אסור ליהודים לקנות אדמות, אך בקרביצ'סקי היה חוק מיוחד שאִפשר להם לחכור מהגויים שדות ולעבדם. השדות השתרעו בצד העיירה, אחרי שלושים ושבע הבקתות הזהות ומעבר לרחוב הקטן שחיבר אותן לשוק ולבית הכנסת.

פייגל הצליחה לראות את שדות החיטה הנעות אנה ואנה עם הרוח. ועם זאת, משהו... משהו לא היה רגיל. אולי זה הריח? כן, יש אש! עשן! "אוי, ריבנו של עולם! מה קורה?"

צרחות החלו להישמע מבתי השכנים. "פוגרום! פוגרום!" נשמעו זעקות שבר מקפיאות דם מכל עבר. פוגרום?! ומה עם חצק'ל? ומרדכי? היכן הם? אוי, טאטע אין הימל!!

לפתע נפרצה הדלת, ומרדכי רץ פנימה, מתנשף.

"טאטע נפצע! בואי, מאמע, בואי מהר! צריך לרוץ!"

"מה?? איפה??"

פייגל תפסה את שיינדל ויצאה מן הבית בריצה. השכנים כולם התרוצצו לכל עבר, זועקים את שמות בני משפחותיהם. תוך שניות הפכה העיירה הרוגעת למערבולת רותחת והיסטרית. אימהות עם תינוקות בידיהן רצו לכל עבר, מנסות לשווא להחזיק בידיהם של ילדיהן הבוגרים. כולם מנסים להבין מהיכן מגיעה הפורענות ולהיכן כדאי לברוח. העשן ולשונות האש נראו מרחוק, קרוב לנהר.

"מרדכי!" צעקה פייגל, אך הקולות מסביב הטביעו את קולה. שיינדל החלה לבכות.

מרדכי שאג בתגובה – "מהר, מהר, אסור לעצור!"

הם רצו עד שהגיעו לשביל החוצה את שדות החיטה. שם, בין השיבולים, שכב בעלה.

"חצק'ל!" צרחה פייגל. היא רכנה אליו והרימה את ראשו. הוא פתח את עיניו כדי סדק, ניסה לדבר, אך המילים לא יצאו מפיו.

"חצק'ל! בבקשה! תדבר אליי!"

"תברחו... הלבנה הרופפת..." קולו גווע והוא נאנק.

"... בסוף... התנור... רובלים... פמוטים..."

"חצק'ל! לא! תקום! תעמוד! מה אתה מדבר! חצק'ל, בבקשה!!"

"תברחו... לאמריקה..."

“טאטע, טאטע!” בכו מרדכי ושיינדל.

“חצק'ל, בוא, בוא איתי, נעזור לך!” בכתה פייגל, מנסה בכוחות אדירים להרים את בעלה השכוב.

“...לא... אין כוח. את... תברחי”, הוא הביט בעיניה. “פייגל'ה...” וקולו נדם. ראשו נפל הצידה.

“חצק'ל, אל תלך! אל תשאיר אותי לבד!” צרחה פייגל בהיסטריה. ילדיה החזיקו בה, בוכים ומייללים. “מרדכי, רופץ תקרא למישהו. תביא מישהו שיעזור לנו כאן! מהר!”

הילד רץ כחץ מקשת, וחזר כעבוד דקות בודדות עם יענטע, אחת השכנות. יענטע רכנה ליד גופו הפצוע של חצק'ל.

“את חייבת לעזור לי, יענטע! תעזרי לי להביא אותו הביתה!”

“הוא נושם?” שאלה יענטע. “הוא... עדיין חי?”

“הוא לא יכול למות!” זעקה פייגל במר ליבה, אך יענטע קטפה שיבולת והניחה את הגבעול מתחת לנחיריו. הגבעול לא נע.

“פייגל, בעלך לא נושם. הוא מת!”

“לא, לא! זה לא יכול להיות!” מלמלה פייגל ונפלה בוכייה על האדמה הרכה.

יענטע ניסתה להרים אותה. “עלייך לברוח, פייגל. את חייבת להציל את הילדים שלך. אין מה לעשות יותר. אם נישאר כאן, הקוזקים יבואו ויהרגו את כולנו. מהרי!”

“אין לי בעבור מה לחיות עוד. אמות גם אני!”

“פייגל”, ניצרה אותה השכנה, “אסור ליהודי לדבר כך! יש לך ילדים! אסור שהם ישמעו אותך מדברת כך. קומי, ברחי! את חייבת להציל אותם!”

מרדכי, עיניו מלאות דמעות, משך את אימו השוכבת, וצרח: "מהרי מאמע! מהרי! הקוזקים באים!"

"חצק'ל!!!" פייגל ניסתה להיעמד.

"בואי כבר, בואי, הם יהרגו את כולנו!" בכה מרדכי. הוא חש אחראי כעת. אביו מת מבלי שהצליח להצילו. כעת הוא חש אחריות להציל לכל הפחות את אימו ואחותו.

יענטע עזרה לפייגל להתרומם. היא הרימה את שיינדל והעבירה אותה לידי אימה, ועזבה את המקום כשהיא צועקת אחריה: "אני רצה להציל את ילדי! את חייבת להציל את ילדייך, פייגל. אחר כך נבכה. כעת, רוצי!"

פייגל, עיניה מטושטשות מדמעות, נעמדה. "את צודקת, יענטע. הילדים. אני חייבת להציל אותם". בכיותיה של שיינדל המשיכו ביתר שאת, ופייגל ידעה שעליה לתפוס את הילדים ולברוח. את גופתו הדוממת של חצק'ל בעלה, היא תיאלץ להותיר מוטלת כך בשדה.

אבל קודם עליה לשוב הביתה ולקחת את הפריטים המוטמנים. הקוזקים עלולים למצוא אותם.

"בואו ילדים. חייבים לחזור". פייגל תפסה בידו של מרדכי, החזיקה בשיינדל, ושלושתם רצו לעבר הבית. הדלת הייתה פתוחה, בדיוק כפי שהותירו אותה כשיצאו מהבית בבהלה, רק זמן קצר קודם לכן.

"מרדכי, רוץ וקח את הפמוטים!" אלו היו חפצי הערך היחידים שברשותם. פייגל רצה אל התנור, דופקת על קיר הלבנים. איפה זה? איפה הלבנה הרופפת היא?

"חצק'ל", דיברה אליו, "אני יודעת שהראית לי פעם, אבל שכחתי... איפה??"

ידה התנגשה פתאום בלבנה רופפת, והיא לחצה עליה. הלבנה ניתקה

ממקומה, ומאחוריה התגלה שקיק העור שהם החביאו בגומחה אי אז, שנים קודם לכן, מייד לאחר נישואיהם.

“נחביא את זה כאן”, אמר אז חצק’ל, “שלא נצטרך”.

שיינדל החלה לבכות, תרה אחר בובת הסמרטוטים שלה בניסיון להרגיע את עצמה. “בובהל’ה! בובהל’ה שלי!”

“אין זמן, ילדים! עלינו לרוץ ליער! מהר!!”

בנשימה טרופה רצו בני המשפחה, מותירים מאחוריהם את העיירה המבוהלת ואת תושביה המתרוצצים כאחוזי אמוק מאימת הקוזקים המתקרבים. פייגל, שיינדל ומרדכי הגיעו ליער ונפלו על האדמה הלחה, טרופי נשימה.

“מאמע, קומי, אי אפשר לעצור!” קרא מרדכי בלחץ. הם המשיכו לרוץ בין עצי היער העבות, הלאה, הלאה, בלי לעצור. לבסוף, כשכבר לא יכלו עוד לרוץ, כשלו ונפלו שוב, מותשים.

כך הם שכבו, מאזינים לקול ליבם הפועם, מנסים להירגע. לאט־לאט שקטו הלמויות הלב, ואת אוויר היער מילאו הקולות המוכרים של ציוץ הציפורים והרוח הנושבת בין העלים.

הזמן עבר אך השלושה המשיכו לשכב מבלי נוע.

שעות הצוהריים חלפו, השמש המשיכה במהלכה ונטו צללי ערב. הערב של היום ששינה את חייהם לעד. היום שבו נרצח אביהם באכזריות – ופייגל הפכה לאלמנה. השמש אספה קרניים אחרונות והערב פרש את כנפיו. החושך הלך והעמיק.

פייגל התרוממה אט־אט והתיישבה. מרדכי ושיינדל גיששו אחריה, ומשמצאו אותה, חיבקו אותה וגעו בבכי מר. יחד ישבו ובכו, עד שלא נותר בהם עוד כוח לבכות.

כשתמו הדמעות, החל מרדכי לדבר. “מאמע, יש לי משהו חשוב לומר. משהו נורא ואיום”.

"מה... מה יש לך לומר?"

"מאמע, אני..." מרדכי הליט את פניו בידיו.

בעדינות, נטלה פייגל את ידיו מפניו, ולחשה – "מה מרדכ'ל שלי? מה קרה?"

"אני... אני.. הרגתי איש", הוא התייפח.

"אתה מה??"

"זה היה בסוף תפילת שחרית. לפתע נשמעו יריות וקוזק אחד נכנס לבית הכנסת והחל לשסף אנשים בחרבו. הוא תפס אותי וכמעט הרג גם אותי, אבל אז טאטע החזיק בו והיכה אותו. תוך כדי מאבק, נפלה חרבו של הקוזק לרצפה, ו... אני לא באמת רציתי להרוג אותו, זה היה בלי כוונה! פשוט החרב הייתה חדה מאוד ו... דחפתי את החרב לגב שלו. הוא מת, מאמע. הקוזק מת."

"הרגת קוזק! ריבוננו של עולם! מישהו ראה?"

"כן, מאמע. היה קוזק אחר שראה הכול, והוא זה שירה ופצע את טאטע. אבל כשראה את חברו מוטל על הרצפה הוא רכן אליו וכך הצלחנו להימלט. הוא צרח אחריי – 'אני עוד אתפוס אותך, יהודון מלוכלך!'"

"קוזק!" קראה שוב פייגל בבהלה. "אתה בטוח שהוא ראה אותך? הוא יוכל לזהות אותך?"

מרדכי השפיל את מבטו. "כן, מאמע. סביר להניח שכן."

שיינדל חיבקה את הבובה ופייגל אימצה אותה אל ליבה. "מרדכי, אסור שאי מי יראה אותך. אסור, ממש אסור."

'הם כנראה ייכנסו ליער לחפש אחריי', חשבה פייגל. 'עלינו לעזוב את היער. אך כדי לברוח מהארץ אנו זקוקים למסמכים... שקיג העור...אולי? אנא, אבא שבשמיים, שרק יהיו שם!'

היא שחררה בעדינות את הרצועה שקשרה את שקיק העור וחיטטה בפנים. כן, הקופקות הללו שחצק'ל הטמין לשעת חירום היו שם, יחד עם המסמכים היקרים. 'לכנה מכאן, דמעות! לא עכשיו! עליי להיות חזקה כעת! לא עת לבכות!'

שיינדל החלה שוב לבכות. פייגל חיבקה בחזקה את שני ילדיה, בולעת בכוח את דמעותיה.

"ששש, ילדים, ששש. אסור להרעיש".

מה עליה לעשות? היא לא יכולה לשוב לקרביצ'סקי. ייתכן שעדיין מסתובבים שם קוזקים המחפשים אחר מרדכי. היא החלה למלמל פרקי תהילים שידעה בעל פה. "מזמור לדוד... גם כי אלך בגיא צלמוות, כי אתה עמדי... כי אתה עמדי... כי אתה עמדי..." שוב ושוב חזרה פייגל על המילים, שואבת מהם עידוד ונוחם. היא התנועעה בעדינות לקצב המילים. תנועותיה המרגיעות הרדימו את הילדים, והיא נשענה לאחור על גזע עץ רחב.

הזמן עבר לאיטו. השמש אספה את קרניה האחרונות, ולמוחה של פייגל חדרה לפתע ההכרה – 'שבת!' השבת פורשת את כנפיה על היקום. אוי, שבת... היא עצמה את העיניים ונשמה עמוק. בשבוע שעבר בשעה זו...

שיינדל בשמלת השבת התכולה, צמותיה קשורות בסרט בד לבן... הן עורכות את השולחן יחד... מרדכי מוסיף כפיס עץ לתנור, 'שהבית יישאר חם כל השבת'... חצק'ל מבריש את השטריימל ומזמזם 'לכה דודי'... פייגל קושרת את המטפחת הלבנה לכבוד שבת... 'בואו ילדים, הגיעה העת להדליק נרות שבת'.

המפה שרקמה אימה בעבור הנדוניה שלה, אי אז כשהייתה ילדה... כבר אז הייתה חלשה אימא, זה היה זמן קצר לפני

שנפטרה בעיר מולדתה, קייב, אך את המפה לבתה פייגל'ה התאמצה לרקום... על המפה עומדים כלי הפורצלן היקרים, הסט שקיבלו מתנה לנישואיהם מדודו העשיר של חצק'ל. הפרחים שחצק'ל קטף ביער ליד הכפר, הנרות הקדושים משתקפים על החלות התפוחות, המבריקות... היא מעדיפה שלא לכסות את החלות לפני הדלקת נרות. לדעתה, ההשתקפות של הנרות על החלות היא השתקפות של קדושה, של השכינה...

על מדף ליד השולחן עומדים שני הפמוטים, מוכנים להדלקה. 'הרגיל בנר זוכה לתלמידי חכמים', כך אמר לה חצק'ל, והיא וחצק'ל הידרו... וזכני לגדל בנים...

לפני השקיעה היא ניגשת להדליק את הנרות. נר לזכר נשמת אימה הצדקת, שני נרות כנגד 'זכור ושמור' ועוד שניים בעבור כל אחד מילדיה. "ברוך אתה... להדליק נר של שבת". הילדים מחבקים את חצק'ל... 'גוט שאבעס, גוט שאבעס', וחצק'ל ומרדכי יוצאים יחד לבית הכנסת.

היא בודקת את הבלעך... ריח המרק ממלא את הבית וגולש אל הרחוב. היא מתעטפת ברדיד השחור המחמם, ושיינדל רצה להביא את בובת הסמרטוטים. שיינדל מלחשת 'גוט שאבעס' לבובה, ויחד הן פוסעות בנחת בשביל העפר אל בית הכנסת, פוגשות את השכנות ומאחלות זו לזו 'גוט שאבעס' לבכי.

כל הבתים נראים כמעט אותו הדבר, ומכל חלון ניבטים נרות השבת הדולקים. השמש שוקעת אט-אט מערבה, צובעת את השמיים במשיכות מכחול אדירות של צהוב, כתום ואדום. שיינדל רצה אל עבר חברותיה הממתינות לה בקוצר רוח להתחיל במשחק. צחוקן של הילדות, קולות התפילה העולים מבית הכנסת, פטפוטי הנשים... התפילה מסתיימת והמשפחה כולה חוזרת יחד הביתה, איחולי 'גוט שאבעס' נישאים ברחוב.

הוריו של חצק'ל מגיעים. אביו נכנס ומניח את שתי ידיו על ראש בנו. הוא עוצם עיניים בכוונה, מברך. גם היא וחצק'ל מניחים שתי ידיים על ראש ילדיהם, מברכים אותם. פייגל מכסה את החלות... 'שלום עליכם'... 'אשת חיל'... חצק'ל מכבד את אביו לקדש על היין... הזמירות, המרק... חצק'ל...

פייגל ניגבה את העיניים וחזרה ושיננה את המילים שאימה הייתה אומרת בכל הזדמנות: "פייגל, חייבים להסתכל כל הזמן רק קדימה. לעולם לא להביט לאחור!"

היא חייבת לעזוב את רוסיה. היא חייבת להביא את הילדים לחוף מבטחים, להתחיל חיים חדשים באמריקה. אבל... איך היא יכולה לעזוב כך בחטף? הוריו של חצק'ל... האם שרדו את הפוגרום? הם יקברו את בעלה בלעדית! ואיך תוכל לצאת מבלי להיפרד? הם היו לה לאב ולאם מאז שהגיעה לקרביצ'סקי, ימים אחדים טרם נישואיה. והשכנות, אביה, אחיה יעקב... מה יהיה איתם? לנסוע לקייב להיפרד? גם מסע כזה עלול להיות מסוכן. האם אביה יאות לנסוע איתה? האמת שהוא חלש מכדי לשרוד את המסע הקשה. לא, עליה לעזוב בלעדיו. היא חייבת לגונן על מרדכי שלה.

ממעבה היער עלו קולותיהם של בעלי החיים. רשרוש עלים משך את תשומת ליבה. באפלה, זהרו אליה עיניו הקטנות של עכברוש שחור וגדול שעמד והתבונן בה בסקרנות. נשימתה נעתקה לרגע, אך היא התעשתה והניפה את ידה לכיוונו בתנועה מאיימת. החיה ברחה לתוך הסבך ופייגל התרוממה בשקט, משתדלת שלא להעיר את הילדים הישנים. ריבונו של עולם, מה תעשה? מי ידריך אותה? היא הרימה מבטה לשמים, מחפשת תשובות. מבעד לענפי העצים נצצו אליה אלפי הכוכבים הזורעים בשחור הליל. חיוך מר התפשט על

פניה כשנזכרה כיצד חצק'ל היה מצביע על הכוכבים ומספר לילדים שיש מלאך בשמיים המותח בעבורם סדין קטיפה זרוע יהלומים.

הרוח הקרירה הסיטה את השכמייה, ופייגל נרעדה. היא תפסה בבד והידקה אותו סביבה, מנסה לתכנן את ההמשך. ממרחק, זיהתה את המזח שעל גדות נהר הדניסטר הרוגע, מציץ מבעד לסבך העצים. האם זו מציאות, או שמא אלו אך תעתועי ראייה...? היה נדמה לה שיש אונייה העוגנת במזח. אונייה? אפשר לברוח מכאן! היא נותרה עומדת, מתאמצת להתבונן. לברוח כך, ולהותיר הכול מאחור? כן... כך צריך לעשות. עליהם לברוח, ויפה שעה אחת קודם.